

Interakcie ego – prostredie na ceste k Ja

“Konzumná spoločnosť snáď ani nemôže vedieť, ako sa starať o svet a jeho “svetské” veci, veď jej základný postoj voči všetkým predmetom, postoj spotreby, obracia v trosky všetko, čoho sa dotkne.”

Hannah Arendtová

M. J. Lisický: Interactions between Ego and the Environment on their Way to Self. Život. Prostr., Vol. 33, No. 6, 288–290, 1999.

The human care for the environment can be derived from one of the three basic relationships: ownership, partnership or considering the environment as the external part of one’s body. The first two of them are dualistic and though they can contribute to sustainable life, their evolutionary efficiency is not to be compared with the third, most important, monistic attitude. Man became “environmentally mighty species”, hence his highest duty is to act responsibly.

Začnime zdánlivým truizmom, aby sme neskôr jeho analýzou dospeli k závažným poukazom na charakter starostlivosti o prostredie človeka: Podmienkou úspešnej starostlivosti a ochrany je existencia pozitívneho vzťahu medzi človekom a jeho prostredím. Vzhľadom na to, že takýto vzťah je ambivalentný, respektíve má striedavú polaritu, bude treba venovať pozornosť vymedzeniu “pozitívnosti”. V nasledujúcich úvahách budem za pozitívny považovať taký vzťah, ktorý zabezpečuje kvalitu života a vedie k rozvoju latentných evolučných kvalít tak človeka, ako aj jeho prostredia.

Starostlivosť človeka o prostredie sa najčastejšie chápe ako aktivita subjektu voči objektu a takéto chápanie bude aj ťažiskom nasledujúcej analýzy. Jednako, ani pri takto vymedzenom štúdiu nemožno zabúdať na existenciu vzťahu s opačnou polaritou, teda “starostlivosti prostredia” o človeka, o ktorej sa takmer nikdy nehovorí. Je to tak nielen pre tradičné neproporcionálne zdôrazňovanie významnosti subjektu v novoveku, ale aj pre obavu zo zabrdnutia do antropomorfizmu a teleológie. Dá sa však povedať, že kým ľudská starostlivosť o prostredie sa deje cez prizmu záujmov individua a rôznych záujmových skupín či čiastkových populácií, “starostlivosť” prostredia o človeka sa odohráva na úrovni druhovej. Environmentálne mocné druhy (teda také, ktoré výrazne ovplyvňujú kvalitu svojho prostredia) optimalizujú svoje prežívanie najmä krátko- a strednodobo aj tým, že minimalizujú selektujúci vplyv prostredia. Tým sa vzdá-

vajú fylogenetických výhod starostlivosti prostredia o nich a, paradoxne, zvyšujú svoje existenčné riziko.

Starostlivosť o (svoje) prostredie možno považovať za vzťah odvodený od iného vzťahu, menovite:

- vlastníckeho,
- partnerského,
- vzťahu k sebe samému.

Napriek tomu, že takmer všetky súčasné koncepcie, vrátane tých, ktoré narábajú s módnym označením “trvalá udržateľnosť”, proklamujú ako významný krok vpred prechod od správania sa vlastníckeho (a zväčša koristníckeho) k partnerskému, stále ostávame v zajatí dualistického prístupu. Riešenia, ktoré ponúkajú tak majetnícke, ako aj partnerské vzťahy, sa stále pohybujú v najlepšom prípade v oblasti toho, čo možno nazvať starostlivosťou pretváraním, normovaním kvality, v dobrej viere, že človek vie, čo je prospešné nielen pre neho a jeho prostredie, ale i pre celú prírodu, a že takouto dobre mienenou starostlivosťou o prostredie chráni aj prírodu.

V horšom prípade sa dostávame do situácie, keď sa príroda bráni našej ochrane, ktorá vychádza z nesprávneho pochopenia jej podstaty. Obe situácie možno s istou nadsádzkou prirovnať ku vzťahu panovačného rodiča a tvrdohlavého dieťaťa.

Domnievam sa, že jediným dlhodobým východiskom je odvodenie starostlivosti od tretieho z uvedených vzťahov, teda monistického prístupu k totožným “záujmom”

prírody a človeka ako jednoty. V tomto prípade nejde o starostlivosť pretváraním prírody na svoj obraz, ale o starostlivosť podporením procesu (rastu, vzniku, zániku a obnovy), teda prírody v antickom poňatí (Lisický, 1993). Zároveň je to jediná vhodná odpoveď človeka na výzvu vyplývajúcu z jeho environmentálnej mocnosti. Svojím spôsobom vlastnícke a partnerské vzťahy k prostrediu možno nájsť v rôzne vyvinutých a rôzne účinných podobách už u rastlín, a najmä u živočíchov, dostatok príkladov poskytujú etológia a ekológia. Tretí druh vzťahu, vzťah k prostrediu ako k sebe samému, svojmu organizmu, je v zárodočnej forme zistiteľný len u človeka. Mnohé podnety k takýmto úvahám poskytuje však už stará taoistická literatúra (Lisický, 1994).

Súčasná environmentálna mocnosť však človeka stavia do opačnej pozície. Kým bol ako biologický druh príliš slabý na to, aby zmenil svet na svoj obraz, nemal za zmeny, ktoré preda len vo svojom prostredí vykonával, evolučnú zodpovednosť. Podobne nemajú takúto zodpovednosť dodnes iné organizmy, a preto neexistuje dôvod, aby sa o svoje prostredie starali. Takáto povinnosť nastala človeku až keď začal byť schopný rozhodovať o osude iných druhov, spoluvyvíjajúcich sa s ním v globálnom prírodnom prostredí, teda stal sa v tomto ohľade mocným. Je jedno či takúto povinnosť zdôvodníme eticky alebo existenčne, nesporne tu je.

Na otázku, či má každý (biologický) druh mandát od prírody na čo najúčinnejšie rozvíjanie "svojstva" (svojej prírody) aj na úkor iných druhov, resp. či v takejto konkurencii existujú druhy s vyšším a nižším koeficientom významnosti ("VIP a tí ostatní"), je odpoveď "áno aj nie". Áno, ak je to druh bez možnosti reflexie celku, teda pravdepodobne aj raný Homo sapiens. Nie, ak takúto možnosť už má, bez ohľadu na to, či ju aj skutočne využíva a rozvíja. Teda "my" už nie! Naša environmentálna mocnosť prináša evolučnú spoluzodpovednosť. Nie všetko, čo môžeme aj smieme!

Takzvaný "trvalo udržateľný rozvoj" je pokusom o udržanie a posilnenie environmentálnej mocnosti človeka. Prosím, potom ale napriek rôznym, viac či menej šikovným politickým deklaráciám, treba tento rozvoj demaskovať ako jednoznačne antropocentrický. Nie je program rozvoja iných druhov, je ochotný ich nanajvýš tolerovať či ochraňovať ako svedkov svojho rozvoja. "Trvalo udržateľný život" je terminologicky a koncepcne

síce lepšie spojenie, ale bez jednoznačnej definície, čo všetko sa považuje za kvalitný planetárny život, mohol by byť zasa najmä životom environmentálne najmocnejšieho druhu. Zrejme ešte lepším spojením je "trvalo udržateľné žitie", najmä ak by sme sa dohodli, že tu ide o spolužitie v biologickej (ale nielen tej) rozmanitosti. Takéto spolužitie však netreba organizovane udržiavať, pretože to robila a robí príroda. Ak teda zviažeme svoj osud s prírodou nielen de facto, ale to aj uznáme de iure, nemusíme sa už starať?! Ba, musíme, lebo sme túto trvalosť a udržateľnosť založili na partnerskom, teda dualistickom princípe. Partnerstvo, ako vieme, nevytvoruje, ba do istej miery predpokladá určitú mieru nedôvery ako korektív prípadného nežiaduceho vývoja či smerovania. Chceme, a najmä dokážeme však takto prírodu strážiť? Nie je to len prístup obmieňajúci donedávna módnou a panský sa správajúcu "ochranu a tvorbu životného prostredia"?

Je pozoruhodné, že v ostatných desaťročiach aj katolícka cirkev pocítuje potrebu definovať nanovo vzťah človeka a prírody, ktorý bol tradične predstavovaný v podobe sveta, ktorý má slúžiť človeku. Za významný pokus (hoci pre mňa neprijateľný) v tomto smere považujem najmä myšlienky Romana Guardiniho, ktorý hovorí o "ne-prirodzenej prírode" a "ne-humánnom človeku". Obidva tieto fenomény preňho "tvoria základ, z ktorého bude vyrastať budúca forma ľudskej existencie. Bude to existencia, ktorá človeku dovolí do posledných dôsledkov presadiť svoju vládu nad svetom tým, že mu umožní, aby si voľne stanovoval ciele, rozkladal danú realitu vecí a používal jej zložky na uskutočňovanie svojich zámerov bez toho, aby pritom dbal na obmedzenia, ktoré mu ukladala nedotknuteľnosť niektorých skorších predstáv o človeku a prírode". Na túto novú prírodu podľa neho "už nie je možné citovo reagovať – iba ak celkom neobvyklými hraničnými pocitmi, ako na čosi radikálne cudzieho, nepostihnuteľného a neosloviteľného" (Guardini, 1992).

Zotrvanie na partnerských vzťahoch, tak isto ako návrat k vlastníckemu postoj, obsahuje skryté nebezpečenstvo, že akokoľvek dobre mienená starostlivosť bude v podstate normovaním kvality a nie rešpektovaním prírody. Takýto prístup funguje účelovo v záhrade či na poli, kto ho však chce aplikovať na krajinu, ten "hreší" (pôvodný význam starozákonného "chata", podobne ako gréckeho "harmatanó" /hreším/ bol: minúť

"Ano, vzdálili jsme se od přírody, není, co by nám připomínalo, co je přirozené a co násilné. To je stálý problém našeho městského života. Proto si nemyslím, že by návrat k přirozenosti byl řešením ekologické krize. Ta vznikla z toho, že lidstvo se stalo početným, náročným a mocným – tedy schopným zničit Zemi – avšak nepřevzalo odpovědnost za následky svého jednání. Ekologická krize mi připadá neřešitelná, pokud se lidstvo vědomě nezhostí úkolu hledání trvale udržitelných způsobů života na Zemi."

Erazim Kohák: Zelená svato:zář, s. 162

Václav Johanus (ČR): Ekoplagát, 1989

sa cieľa – poznámka M. J. L.). Funkcia záhrady je len jednou, človekom vynútenou, funkciou krajiny. Ani taký dôsledný mysliteľ, ako E. Fink, ktorý upozorňuje na to, že človek rušiaci svojou činnosťou divočinu, kus elementárnej prírody, sám je násilnou divočinou, a že aj rozdiel medzi prírodou pôvodnou a prírodou človekom premenenou ostáva v rámci prírody samotnej, sa neubrání kultúrnej tradícii, keď tvrdí že *“záhrada pretvorila, poľudštila a skrášila prírodu”* (Fink, 1992). V tejto súvislosti mám zmiešané pocity aj z takého stanovenia cieľa našich chránených krajinných oblastí, akým je práve *“zveladenie prírody”* (pozri napr. Vyhláška o CHKO Biele Karpaty).

Ekológia však vie, že napriek lokálnemu neprirodzenému zvýšeniu biodiverzity, *“princíp záhrady”* vo veľkom meradle biologickú rozmanitosť znižuje tým, že preferuje len hospodárske plodiny. Súčasnú šírenie sa nepôvodných, či už introdukovaných, alebo zavlečených organizmov, sa väčšinou interpretuje ako analógia šírenia nákazy v oslabenom organizme. Je však možné, že je to skôr adaptácia krajiny na mechanizmus znižovania prírodnej diverzity (nielenbiologickej), ktorému ju už

niekoľko tisícročí učí človek. Teda, že nejde o oslabený, ale o reštruktúrovaný systém, čo by bolo mementom. Lebo takýto systém by mohol v budúcnosti *“omylom”* zlikvidovať človeka v prospech iného, úspešne expandujúceho druhu.

Dalo by sa argumentovať, že zmeny v diverzite krajiny i malých ekosystémov majú dialektický charakter. Znižuje sa pôvodná, prírodná diverzita, ale narastá diverzita umelá, antropogénna. Nejde len o pestovateľské či chovateľské výsledky, nesporne rovnako významný je nárast diverzity technickej a kultúrnej. Táto nová diverzita sa však od prírodnej líši výraznou závislosťou od prežívania jedného biologického druhu. Nie je teda dlhodobou garantovaná súručenstvom tisícok druhov, ale environmentálnou mocnosťou a úspešnosťou jediného z nich. Takto zostavený systém diverzity má pomerne vysokú rezistenciu, ale veľmi nízku rezilienciu. Funguje v stabilizovaných podmienkach prostredia, ale náhle turbulencie môžu spôsobiť jeho kolaps. Preto jednoduchá bilancia má dať/dal tu nemá zmysel.

Keďže na radikálnu svetonázorovú zmenu to zatiaľ na Zemi nevyzerá, ostávame predsa len pri starostlivosti. P. Krchnák razí pre určitý typ nositeľa takejto aktivity pomenovanie *“starostlivec”*. Je to človek, ktorý sa nemôže nestarať a starať sa bez ohľadu na sisyfovský charakter svojho snaženia. Na rozdiel od inštitucionalizovanej starostlivosti o životné prostredie a profesionálov, ktorí sa starajú, lebo je to ich zamestnaním, on *“iba”* rozvíja starostliveckú časť svojej vnútornej prírody. Ak sa chce ľudstvo *“trvalo udržovať”*, malo by dúfať, že toto je progresívny mutant, ktorý sa napokon presadí. A ak v tom bude evolučne úspešný, môže sa napokon prestať starať.

Literatúra

- Arendtová, H., 1994: Krize kultury. Mladá fronta, Praha, 160 pp.
- Bělohradský, V., 1992: Kapitalismus a občanské cnosti. Československý spisovatel, Praha, 143 pp.
- Fink, E., 1992: Oáza štěstí. Mladá fronta, Praha, 64 pp.
- Guardini, R., 1992: Konec novověku. Vyšehrad, Praha, 96 pp.
- Lisický, M. J., 1993: Environmentalistická terminológia. In Smolková, E., Palovičová, Z. (ed.): Diskusie o ekofilozofii: Filozofický ústav SAV, p. 11–19.
- Lisický, M. J., 1994: Koncepcia Tao – radikálne pokojné riešenie environmentálnej krízy. In Smolková, E., Palovičová, Z. (ed): Diskusie o ekofilozofii III.: Ekofilozofické koncepcie. Filozofický ústav SAV, Bratislava, p. 75–83.

RNDr. Mikuláš J. Lisický, CSc. (1946), vedecký pracovník Ústavu zoológie SAV, Dúbravská cesta 9, 842 06 Bratislava. E-mail: lisicky@savba.savba.sk